

## EKONOMİK KALKINMA VE MOTİVASYON ARASINDAKİ İLİŞKİ

Cengiz Yavilioğlu

Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü

### Özet

Ekonomik kalkınma genellikle toplumsal sistemin bütününden ayrıştırılarak incelenir. Fakat hiçbir toplumsal olgu, toplumu oluşturan diğer faktörlerin etki alanı dışında değildir. Bu nedenle herhangi bir toplumsal olgunun sağlıklı incelemesi ona etki eden bütün faktörlerin bir arada ve bütüncül bir şekilde ele alınmasıyla mümkün olabilir. Böyle bir yöntem, geri kalmışlık olgusunun içerisinde barındırdığı sorunların tüm yönlerinin araştırılmasına imkan tanır ve aynı zamanda geri kalmış ekonomilerin problemlerinin bölünmemesini sağlar. Çalışmaya konu olan motivasyon-ekonomik kalkınma ilişkisi de söz konusu yöntem temelinde ele alınarak incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Kalkınma, thymos, asabiyet

### Abstract

#### The Relation Between Economic Development and Motivation

The economic development has generally been examined outside the social system. However none of the social phenomenon is out of interactivity with other factors that composes the society. Therefore examining any social phenomenon properly, needs to take the whole interacted factors together into account. Such an approach provides facilitating the study of all aspects of the issues within the underdevelopment phenomenon on the one hand, and it also provides to take the whole problems of underdeveloped economies together into account on the other hand. This study has been carried out on this base.

**Key Words:** Development, thymos, asabiyet

### 1. GİRİŞ

İktisadın da içinde olduğu sosyal bilimler, inceleme ve uygulama yöntemi açısından siyasal, psikolojik, ekonomik ve sosyal unsurların oluşturduğu toplumsal bütünü çoğunlukla bağımsız ve birbirinden kopuk akademik dalların ilgileneceği varsayılan parçalara ayırmaktadırlar. Dolayısıyla siyaset bilimciler temel ekonomik güçlerle ilgilenmezken, iktisatçılar da iktisadi hayatı kapalı, durağan, diğer faktörlerin etkilerinden soyutlanabilen ve denge üzerine kurulu yapılar olarak varsaydıkları için (1) modelleri içine ekonomik faktörler dışında kalan diğer toplumsal ve psikolojik faktörleri sokmak istememektedirler (Capra, 1992: 211). Halbuki milli hasıla artışı, hayat düzeyinin yükselişi, yaygın istihdam imkanlarının sağlanması daha çok değerlerin, motivlerin, teşviklerin, tutumların ve inançların bir fonksiyonudur ve siyasal ve kültürel yapının etkisi

altındadır (Wilber and Jameson, 1980: 476). Zira sosyal sistem parçalardan oluşan bir bütündür ve ekonomi de sosyal sistem içerisinde varolan bir kurumdur. Bu nedenle sosyal sistem içerisinde bulunan herhangi bir parçada meydana gelen bir değişiklik bütünün diğer parçaları üzerinde de etkide bulunur. Söz konusu durum, ister ekonomik, ister politik isterse kültürel olsun bütün olaylar için aynıdır. O halde iktisadi sistemi, daha genel ve tüm sistemleri içerisine alan sosyal sistem içerisinde analiz etmek gerekir (Demir, 1996: 68). Böylece iktisadi sisteme etki eden birçok faktör analiz dışına itilmemiş olur.

Aynı inceleme yöntemi, geri kalmışlık veya gelişmişlik olguları için de kullanılmalıdır. Bu yöntem, özellikle geri kalmışlık olgusunun içerisinde barındırdığı sorunların tüm yönlerinin araştırılmasına imkan tanır ve aynı zamanda geri kalmış ekonomilerin problemlerinin bölünmemesini sağlar. Bilindiği gibi geri kalmışlık, bir çok ülkenin üstesinden gelmek istediği çok yönlü bir problemdir. Her problemde olduğu gibi geri kalmışlık probleminin çözümü için de probleme nereden ve nasıl bakıldığı önemlidir. Şayet problem, ekonomik kaynakların yetersizliğinde görülüyorsa, çözüm, ekonomik faktörlerin ağırlıkta olduğu teorilere ve oradan da ekonomik yeniden yapılanmalara ve projelere dayandırılacaktır. Bu durumda yeni kaynaklar aranacak, yeni üretim araçları elde edilmeye çalışılacak, şayet elde söz konusu kaynakları ve teknolojiyi satın alacak yeterli sermaye yoksa dış yardımlara başvurulacaktır. Daha da ileriye gidilip dış teknik, proje ve uzman desteği de aranacaktır. Kalkınmaya ekonomik yaklaşımının doğal sonucu budur. Fakat geri kalmış toplumların uzun bir süredir denediği bu tür çözümler ne yazık ki istenilen sonuçları yaratmada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle geri kalmışlık probleminin çözümüne farklı bir noktadan başlanması; bir anlamda her bir geri kalmış toplumun kendi özgün yapısı içerisinde ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlerin dikkate alınması, kavramların yeniden tanımlanması ve kalkınma sürecine ekonomik faktörlerle birlikte ekonomi dışı faktörlerin de katılarak bütüncül bir anlayışla probleme yaklaşılması gerekmektedir.

## 2. TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK EKONOMİK KALKINMA

Geri kalmışlık probleminin çözümüne atılacak ilk adım, kalkınma kavramına nasıl yaklaşılması gerektiği sorusunu da beraberinde getirir. Kalkınma literatüründe, kavram üzerinde geniş tartışmalar yapılmıştır. Kavramın büyüme, yapısal değişme, sanayileşme ve modernleşmeyle ilişkileri kurulmuş, farklılıkları incelenmiştir. Bütün bu tartışmalar içinden, geri kalmış toplumların ekonomik ve ekonomik olmayan kendi öz kaynaklarını içerisine alacak yeni bir tanımın yapılması güç gözükmemektedir. Fakat tanımın tam da buradan, yani ekonomik ve ekonomik olmayan kaynakları bir bütün olarak içinde barındıracak yerden başlatılması kaçınılmazdır. Zira, sermaye ve teknolojiyi kalkınma için yeterli gören teknolojik determinizme karşı yeni bir kalkınma kavramı geliştirebilmek, ancak, kalkınmayı iktisadi büyümeyle

sınırlamamak ve onu sadece teknolojik ve sermaye yönlü bir unsur olarak görmemekle mümkündür (Crocker, 1991: 459). Aynı zamanda kalkınma, bir toplumun üyelerinin sahip oldukları araçlarla varlıklarını devam ettirecek bir güce dönüştüren sosyal ve zihinsel ilerlemelerini, geleceğe açık olmayı, temel ihtiyaçların karşılanmasını, önemli derecede bağımsızlığı, kendine güveni, yaratıcılığı ve kültürel bir kimliği bünyesinde barındırmalıdır.

Bu anlamdaki kalkınma kavramının kökleri, sermaye ve teknolojinin kalkınma için gerekliliği açısından, bir yönüyle ekonomik alanın içindedir. Fakat diğer bir yönüyle bu alanın dışında; eğitimde, örgütlenmede, disiplinde ve bunlarında ötesinde siyasal bağımsızlıkta ve ulusal bir kendine güvenme bilincinde yatmaktadır. Çünkü kalkınma, yabancı teknisyenlerin ya da sıradan insanlarla ilişkisini yitirmiş yerli bir seçkinler topluluğunun becerikli aşılama operasyonları ile yaratılamaz. Ancak teker teker herkesin işgücünün, zekasının, heyecanının ve azminin seferber edilerek, geniş kapsamlı bir imar hareketi olarak sürdürülürse başarı kazanılır. Bu da nüfusun tamamının eğitimi, örgütlenmesini ve disipline sokulmasını içeren bir süreci gerekli kılmaktadır (Schumacher, 1979: 243). Günümüz geri kalmış toplumlarının birbirinden kopmuş ve birbirine ilgisizliği artmış sınıflardan oluşması, dolayısıyla toplumsal bütünlüğü zedelenmiş bir yapıya dönüşmüş olması, bu tanıma daha da önemli hale getirmektedir.

Yukarıdaki tanımlar, kalkınma kavramının ve kalkınma sürecinin ekonomi gibi tek boyutlu ve tek faktörlü bir tanımlama ile açıklığa kavuşturulamayacağını ifade etmektedir. Gerçekten de kalkınma gibi birden çok faktörden etkilenen toplumsal bir olgunun doğru ve tutarlı bir analizinin yapılabilmesi; ekonomiyle birlikte sosyo-kültürel ve psikolojik faktörleri de içinde barındıran bir yöntemle mümkün olabilir. Kalkınma araştırmaları ancak bu şekilde tek boyutluluktan ve indirgemecilikten kurtarılıp geri kalmış toplumların problemlerini çözmeye yöneltilebilir.

Bu amaca uygun olarak çalışmamızda, kalkınma teorisyenlerinin üzerinde pek durmadıkları, fakat ekonomik kalkınmaya önemli derecede etkide bulunan motivasyonel faktörler inceleme konusu yapılmaktadır. Esasında bu çalışmanın sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik faktörleri de içerisine alan bir sistem analizi yöntemi içerisinde yapılması gerekirdi. Zira kalkınma teorileri için eleştiri konusu yaptığımız şey, söz konusu teorilerin geri kalmışlık problemlerine bütüncül bir şekilde veya sistem analizi içerisinde yaklaşmamalarıydı. Dolayısıyla bu eleştirinin doğal sonucu olarak toplumsal bütünlüğü ifade eden bir sistem analizi yöntemi temelinde ve siyasal, psikolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin bir bütünlük içerisinde kalkınma olgusu ile ilişkileri incelenmeliydi. Fakat böyle bir çalışma bir makaleye sığdırılamayacak kadar geniş ve kapsamlı olacaktır. Bu nedenle çalışmamızı,

kalkınma teorilerinin birkaç istisna dışında pek değinmediği bir konuyla sınırlandırdık. Yeri geldikçe de diğer faktörlerin kalkınmayla ilişkisine değinilecektir.

### 3. MOTİVASYON: ULAŞILMAZI KAZANDIRAN GÜÇ

Motivasyon (güdülenme), temel bir psikolojik süreç olup istekleri, arzuları, ihtiyaçları ve ilgileri kapsayan geniş bir kavramdır (Cüceloğlu, 1994: 230). Genel anlamda motivasyon, insan organizmasını davranışa iten, bu davranışların şiddet ve enerji düzeyini tayin eden, davranışlara belirli bir yön veren ve bunun devamını sağlayan çeşitli iç ve dış sebeplerle birlikte bunların işleyişini kapsayan (Arık, 1991: 130) hem biyolojik ve fizyolojik hem de kültür içerikli bir durum olarak tanımlanabilir.

Genellikle motivasyonun konu edildiği *psikoloji*, biyolojik ve fizyolojik süreçlerle açıklanmaya çalışılır. Fakat psikolojinin toplumsal ve kültürel yönünü ihmal etmemek gerekir. Çünkü insan sadece genleri tarafından belirlenen, biyolojik süreçlerle açıklanacak bir varlık değildir (Morgan, 1981: 191). Motivasyon konusu da sadece açlık ve susuzluk gibi biyolojik süreçleri değil, başarıya ulaşma isteği, toplumda kabul görme ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı gibi sosyal konuları da içerecek genişlikte ele alınmalıdır. Zira insan motivlerinin çoğu, sosyal etkileşimden ve sosyo-kültürel faktörlerle ilişkiden kaynaklanmakta ve bu motivler, genellikle guruplar ve sosyal meseleler hakkında olumlu ya da olumsuz görüşlerimiz ve tercihlerimizde kendini göstermektedir.

Bu yönüyle her hangi bir şekilde diğer insanları da içine alan sosyal ve kültürel kökenli motivlerin en önemlilerini; sevecenlik ve birlikte olma isteği (affiliation), başarı (achievement) ve iktidar motivleri şeklinde sıralamak mümkündür. Bu motivasyonlardan bazılarının hangi davranış biçiminde ortaya çıktıkları aşağıda verilmiştir (Bourne and Extrand, 1985: 114):

**Başarı Motivî;** rakiplerden daha iyisini yapma, ulaşılması zor bir hedefi gerçekleştirme ve bir işi yapmanın daha iyi bir yolunu bulma.

**İktidar (Güç) Motivî;** insanları tutum ve davranışlarını değiştirci yönde etkileme, insanları ve eylemleri kontrol etme, bilgi ve kaynaklar üzerinde kontrol sağlama ve bir düşmanı veya muhalifi eleme.

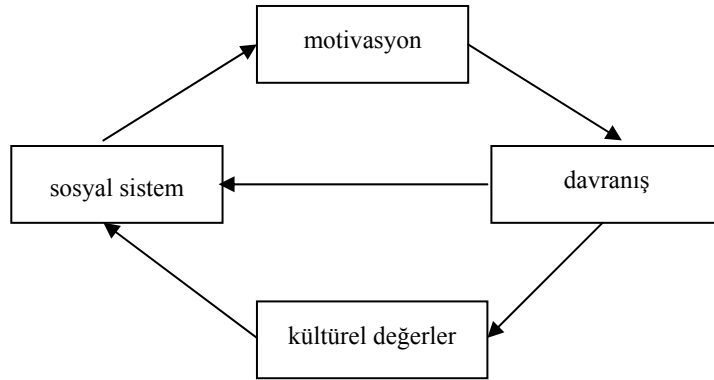
**Yakınlık Motivî veya Birlikte Olma İsteği;** pek çok insan tarafından sevilme, bir gurubun veya takımın elemanı olma, dayanışmacı ve işbirliğini seven insanlarla çalışma ve uyumlu ilişkiler kurma.

Bu sosyo-kültürel kökenli motivler zamana ve mekana (farklı kültürlere) göre değişkenlik gösterdikleri ve sosyalleşme süreci ile oluştukları için zaman

içerisinde farklı şekillerde ortaya çıkabilirler. Diğer yandan söz konusu motivler ayrı ayrı ve farklı zamanlarda davranışlara yön verebildikleri gibi, bazen de birlikte tek bir davranışın ortaya çıkmasına ve toplumsal bir hareketin sonuca ulaşmasına neden olabilirler. Bu durumu toplumların tarihlerinde gözlemlemek mümkündür.

Yukarıda sıralanan motivlerin zaman ve mekan itibarıyla değişkenlik göstermesi veya davranışlar üzerinde bazı motivlerin diğerlerine nazaran daha baskın olması çoğunlukla sosyo-kültürel yapıların farklılığından kaynaklanır. Şekilde de görüldüğü gibi, davranışların ortaya çıkmasını sağlayan motivler, sosyo-kültürel faktörlere sosyal sistem aracılığıyla bağlıdır. Dolayısıyla motivler ve çevrimsel olarak da davranışlar sosyo-kültürel faktörlerden doğrudan etkilenirler.

**Şekil.1: Davranışların Ortaya Çıkmasında Sosyo-Kültürel ve Motivasyonel Faktörlerin Etkisi**



Yukarıdaki şekle göre belli bir sosyal sistem oluşturduğu total şuur vasıtasıyla, belli bir motivasyon yaratır ve belli bir kültürel değerler sistemi bunu güçlendirerek sürekliliğini sağlar. Bu yüzden kişilerin davranışı, toplumdaki hakim motivasyonu ortaya çıkaran sosyo-kültürel faktörler tarafından ve çevrimsel bir biçimde motivasyon da sosyal sistem/total şuur tarafından belirlenir (Pareek, 1968: 115-116). Fakat buradaki ilişki tek yönlü değildir. Motivasyon ve davranış arasında, kişilerin davranışıyla sosyal sistem, kültürel değerler ve tutumlar arasında benzer bir ilişki kurulabilir.

Bu ilişki türü, şüphesiz ekonomik tutum ve davranışlar için de geçerlidir. Çünkü ekonomik davranışlar da kültürel değerlerin desteklediği ve sürekliliğini sağladığı toplumsal sistemin yarattığı bir takım motivasyonel faktörlerin ürünüdürler. Bu anlamda birçok motivasyon yapısından biri olan ekonomik

motivasyon yapısı, belli bir tercih yapısının oluşumunu gösteren ve görel olarak kararlı içsel bağlantılara sahip motiv/güdü sistemlerinden oluşmaktadır. Burada çeşitli ağırlıkta ve farklı geçerlilik düzeyindeki motiv sistemleri toplamı, ekonomik tercih yapısının oluşumunu sağlamaktadır (Erkan, 1991: 32). Farklı motiv sistemlerinin de etkisiyle oluşan kazanç motivi ve belli şartların korunması ve istikrarını amaçlayan koruma veya güvenlik motivi gibi ekonomik motivler, insan davranışlarını ekonomik gerekçelere dayalı olarak uyarılmaktadırlar.

Fakat bu uyarımlar sabit birer veri değil, süreç içerisinde oluşurlar (Demir, 1996: 144) ve bu nedenle de doğrudan veya dolaylı olarak başarı, iktidar, yakınlık ve birlikte olma gibi motivlerden etkilenirler (2). Mesela başarı motivinin ortaya çıkardığı “rakiplerinden daha iyisini yapma, ulaşılması zor bir hedefi gerçekleştirme ve bir işi yapmanın daha iyi bir yolunu bulma” davranışları; kazanç sağlamanın ve kazancı en çoklaştırmanın itici güçleri arasında sayılabilir (McClelland, 1969: 11). Ayrıca iktidar motivinin bireysel refahı artırmanın önemli araçlarından biri olduğu söylenebilir. Yine yakınlık veya birlikte olma isteği motivi, ekonomik motivlerin sağladığı kazanç ve belli şartların korunması ve istikrarını amaçlayan koruma ve güvenlik motivini güçlendiren önemli bir motiv türüdür. Bu motivler aynı zamanda kalkınma olgusu için gerekli olan “halkın katılımını sağlama” konusunda etkili bir faktör olma özelliği taşır. Zira ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek için, halkı belirli bir yöne (kalkınma hedefine) “gönüllü” olarak sevk etmek, toplumun kendisine ve kalkınma öncülerine olan güvenini sağlamak gerekmektedir. Söz konusu davranışları ortaya çıkarma ve belirlenen bir hedefe kitleleri yönlendirme ancak başarı, iktidar, birlikte olma gibi motivasyonel faktörlerin desteklemesiyle mümkün olabilir.

Ekonomik davranışların ortaya çıkmasında, ekonomik motivlerle birlikte ekonomik olmayan motivlerin etkilerinin olmasının yanında, bu motivleri koşullandıran ekonomik **amaçlar** da belirleyici rol oynamaktadır. “...**Düzenli** ve **amaçlı** tavır, diğer organizmalarla insanları ayıran en temel özelliktir. Böyle bir tavır, özellikle sonuçları bugün ve gelecek üzerinde etkili olacak durumlarda büyük önem kazanmaktadır” (Demir, 1996: 168). Bilindiği gibi belli amaçları optimum bir biçimde gerçekleştirmeye yönelik ekonomik davranışlar belirli düzeyde rasyonel (**düzenli**) olmak durumundadır. Ancak ekonomik ve maddi motivler davranışın ortaya çıkmasında yalnız değildir. Maksimum kar, fayda ve bireysel refahı gerçekleştirmeye yönelik davranış ortaya çıkarken ekonomik olmayan **amaçlar** da etkilerini gösterirler ve bu amaçlar geleneksel, duygusal ve değer sistemlerine bağlıdırlar. Söz konusu faktörler insan davranışını koşullayan amaçlar belirlerler ve bu amaçlar ekonomik davranışa etkiye bulunurlar (Oser ve Blancfield, 1984: 362-63; Aktaran, Demir, 1966: 140). Böylece ekonomik süreç içindeki insan, yalnızca rasyonel davranışlar değil; duygusal, geleneksel

ve değer sistemlerine dayalı motivlerden hareketle rasyonel olmayan davranışlar da ortaya koyar.

#### 4. TOPLUMSAL GELİŞMEYİ AÇIKLAMADA KALKINMA TEORİLERİNİN EKSİKLİĞİ

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda ekonomik davranışların ortaya çıkmasında ekonomi dışı motivlerin de etkisinin olduğunu göstermeye çalıştık. Ekonomi dışı motivlerin ekonomik yaşama etki etmesi, ekonominin hayatı belirleyen en önemli veya tek faktör değil, hayatın örgütlenişi içerisinde veya toplumsal sistem içerisinde yalnızca bir parça olmasından kaynaklanmaktadır (3). Halbuki ekonomik kalkınma teorilerinde toplumsal yapının bütünlüğü göz önüne alınmadan, çoğunlukla ekonomik faktörlerin kalkınma üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Kalkınma teorilerinin eksik yönü de çoğunlukla buradan kaynaklanmaktadır.

Halbuki kalkınma toplumsal bir olgudur ve toplumsal yapının içerisinde değerlendirilmelidir. “Toplumsal yapı”, sosyo-kültürel, siyasal, psikolojik ve ekonomik bütünü içine almaktadır. Başka bir ifadeyle “toplumsal yapı”, ekonomi, siyaset, kültür, eğitim ve aile gibi temel kurumların ve grupların bir kompleksidir (Bottomore, 1977: 121-122). Dolayısıyla ekonomi, bu yapı içerisinde yer alan ve diğer faktörlerden etkilenen faktörlerden sadece bir tanesidir. Faktörler arasında tamamlayıcılık, gerekircilik ve içiçelik söz konusudur.

Bilindiği gibi kalkınma iktisadının ortaya çıkışından itibaren en önemli kabulü, müdahaleci-müdahalesiz, planlı-plansız veya dengeli-dengesiz ekonomik kalkınma stratejilerinden herhangi birisinin, toplumun sosyal kalkınma stratejisine dönüşmesi ve kalkınma trendinin genel bir özelliği olarak kabul edilmesi fikriydi (Shuwei, 1988: 7). Her bir kalkınma stratejisinin kalkış noktası ise ya ekonomik kaynakların yetersizliği, ya piyasaların aksaklığı veya her ikisinin aynı anda olmasıydı. Söz konusu teorilerde sosyal değerler, siyasal ve toplumsal düzen fonksiyona genellikle dahil edilmemekte ve bu nedenle de kalkınmaya yönelik statik yaklaşımlar geliştirilmekteydi.

Yukarıdaki yaklaşımların, kalkınma olgusunun içerisinde barındırdığı sorunlar dikkate alındığında yetersiz oldukları görülmektedir. İster kaynakların oluşumu, ister kullanımı, isterse dağılımı aşamasında olsun, ekonomi dışındaki faktörlerin de kalkınma sürecine doğrudan etkisi bulunmaktadır. Zira sermaye ve teknoloji gibi ekonomik faktörlerin, diğer faktörlerin desteği olmaksızın kalkınma olgusunu ortaya çıkarması güçtür. Bu destek Japonya, İngiltere ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin sanayileşme süreçlerinde gözlemlenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz: Fukuyama, 1998). Diğer yandan geri kalmışlık sorununu yaratan tek etken ekonomik kaynak yetersizliği veya kaynakların

kullanımındaki etkinsizlik de değildir. Aksine kalkınma olgusunun ortaya çıkmasına etki eden ekonomi dışı faktörlerin, aynı zamanda engellenmesinde de etkisinin olması muhtemeldir. Bu gerçek, söz konusu faktörlerin de analize dahil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü kalkınma gibi toplumsal bir olgunun çözümlenmesinde ekonomi gibi tek bir faktörün incelemesini konu alan çalışmaların sonuca ulaşabileceği sınırlamalar vardır ve bu sınırlamaların ancak diğer faktörlerin incelenmesiyle desteklendiği zaman üstesinden gelinebilir.

Dolayısıyla kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gereken unsurlar göz önüne alındığında, sermaye ve teknolojinin kalkınma için büyük oranda zorunlu fakat yeterli olmayan faktörler olduğu görülür. Sermaye ve teknoloji gibi ekonomik faktörlerin yanında; toplum üyelerinin ellerinde bulundurdukları kaynakları yatırıma dönüştürecek sosyal ve zihinsel bir alt yapı, bilimsel ve aklın yol göstericiliğinde geleceğe ve yeniliğe açık olma, güçlü bir gelişme ve ilerleme bilinci, önemli derecede bağımsız olma, kendine güven duyma, ulaşılması zor bir hedefi gerçekleştirme duygusuna sahip olma, bir işi yapmanın daha iyi bir yolunu bulma, dayanışma ve işbirliğini esas alan beraberlikler oluşturma motivlerinin de devreye girmesi gerekmektedir (Crocker, 1991: 211). Kalkınma olgusunun bünyesinde barındırdığı bu unsurları sadece ekonomik alanın içerisinde; başka bir ifadeyle bireysel faydayı en çoklaştırma amacı güden bir atmosferde bulmak güçtür. Daha önce bahsedildiği gibi ekonomik faaliyette bulunan aktörlerin işgücünün, heyecanının, işbirliğinin, görev bilincinin, çalışmanın faziletine olan inancının, zekasının ve azminin seferber edilmesi için, kar güdüsünün ve kazanma duygusunun da ötesinde bir takım değerlere gereksinim duyulmaktadır (Schumacher, 1979: 243). Bu değerler yalnız başına ekonomik kazanç elde etmeyi amaçlamasalar bile, sonuç itibarıyla ekonomik sonuç doğurma özelliğine sahiptirler.

##### **5. EKONOMİK KALKINMAYA ETKİ EDEN MOTİVASYON TİPLERİ**

Çalışmanın bundan sonraki kesimlerinde söz konusu motivlere örnekler verilerek ortaya çıkardıkları ekonomik sonuçların neler olduğu üzerinde durulacaktır. Bu motivlerin en önemlilerini güven, kararlılık, birlikte olma, ortak bir hedefi gerçekleştirme, belirlenen bir amaç için fedakarlık gösterme, hayattan zevk alma ve gelecek nesiller için daha iyi bir yaşam hazırlama olarak sıralamak mümkündür. Söz konusu değerler, bir yandan insanları bir araya getiren ve bir arada tutan toplumsal faktörlere, diğer yandan ise toplumun üzerine yaşamını kurduğu **yaşama desenine/temel motivasyonel faktörlere** bağlıdır.

Bilindiği gibi bireyler herhangi bir davranışta bulunurlarken, toplumun kendinden neler beklediğini varolan kurumsal sistemden yararlanarak bilir ve o



kurumsal yapının şekillendirmesiyle beklenen davranışı gösterir. Fakat bunun da ötesinde her toplumda kurumları da içerisine alan ve gündelik yaşamdan soyutlanabilen daha üst bir belirleyici vardır. Biz buna yaşama deseni veya temel motivasyonel faktörler diyoruz. Yaşama desenleri, kültür ve topluma anlam veren ölçütlerdir ve genelde şu özellikleri taşırlar (Fichter, 1997: 136): Yaşama desenleri *paylaşırlar*; kişilerin çoğunluğu yaşama deseni üzerinde uzlaşmıştır. Herhangi bir bireyin yargısına bağlı değildirler. Yaşama desenleri *coşkularla birlikte bulunurlar*; kişiler yüce değerler için özveride bulunur ve hatta uğrunda ölürler. *Ciddiye alınırlar*; kişiler bu değerleri ortak refahın korunması ve sosyal gereksinmelerin karşılanması ile birlikte görürler.

Bizim amacımız, kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için toplumsal yaşamın nelere ihtiyacı olduğunu ortaya koymak ve aynı zamanda yaşama deseninin ekonomik kalkınmayı nasıl yönlendirdiğini tespit etmektir. Belirlenen bu amaçlara yönelik olarak aşağıda thymos ve asabiyet örnek olarak verilmektedir.

### 5.1. THYMOS: KABUL GÖRME ARZUSU, KARARLILIK VE KENDİNE GÜVEN BİLİNCİ

Toplumların kalkınma çabalarına etki eden faktörleri sadece ekonomik değerlere indirgemek ve insanın karakter yapısında varolan harekete geçirici motivleri görmemek, toplumsal değişimlerin/dönüşümlerin yanlış yorumlanmasına neden olmaktadır. Önceki kesimlerde de açıklandığı gibi ister ekonomik ister kültürel olsun, herhangi bir davranışın ortaya çıkmasında birden çok motivin etkisi bulunmaktadır. Bu motivlerin etkisiyledir ki insan cesaret ve özveriyle çalışır, kendisini ülkesi ve toplumuna adar. Hatta ekonomik sonuç doğuran bazı davranışları ortaya çıkaran motivlerin ekonomiyle doğrudan hiçbir ilgisi de olmayabilir; fakat bu motivler kalkınma gibi ekonomik içerikli olguların ortaya çıkmasında büyük önem taşırlar. İşte bunlardan birisi de ***kabul görme arzusu*** veya ***güven bilinci*** (thymos) dir.

Kabul görme veya güven bilinci kavramı eski dönemlerden beri, insan kişiliğinin niteliğini vurgulamak için kullanılmış bir kavramdır. Fakat kabul görme arzusu veya güven bilinci şeklindeki psikolojik olgu için geçen süre zarfında bağlayıcı bir sözcük bulunamamıştır. Eflatun, thymos ya da *kararlılık*'tan, Machiavelli *insanın şöhret arzu etmesi*'nden, Hobbes *gurur* ya da *şöhret tutkusu*'ndan, Hegel *kabul görme*'den söz etmiştir. Bu kavramların hepsi insanın ilk önce kendisine, sonra da çevresindeki öteki insan ve şeylere bir değer biçilmesini varsaymasıyla ilgilidir (Fukuyama, 1993: 207-208). İnsan kişiliğinin ve karakter yapısının bu yanı, gurur, öfke ya da utanç gibi duyguların kaynağıdır ve ne arzuya ne de akla indirgenebilir.

Eflatun'un Devlet'inde kullanıldığı şekliyle thymos kavramı, insandaki bir tür doğuştan adalet duygusunu ve bu anlamda bencil olmama, idealizm, ahlak, özveri, cesaret, özdeğer ve namus gibi erdemlerin psikolojik mekanını temsil eder. Thymos insanlara, değerlendirme ve değer biçme sürecinde güçlü bir duygusal dayanak sağlar ve insanlara doğru ya da haklıya ilişkin inançları uğruna en güçlü içgüdüleri aşma imkanını verir. Eflatun'a göre insanlar her zaman önce kendilerine bir değer biçerler ve özellikle kendileri söz konusu olduğunda öfke duyarlar (Fukuyama, 1993: 217).

Yukarıdaki tanımlamalar dikkate alındığında thymos duygusunun, bir toplumun ekonomik, toplumsal ve politik değişimine etki eden önemli bir motivasyonel faktör olduğu görülmektedir. Çünkü bu duygu birey veya toplumun gelişmesine temel oluşturan bir etkidir. Bu temele sahip bir toplumdaki bireylerin kendilerinin ve ait oldukları toplumun üstünlüğüne inanma ve kendilerine üstün bir değer biçme duygusu; onları, idealleri, onurları, özgürlükleri ve değerleri için mücadeleye itecektir. Bu durum, toplumların kararlılıklarını da ifade ettiğinden dolayı değerlerinin verilmediği veya eksik verildiği hallerde duydukları öfke nedeniyle, sürekli bir çalışma azmi, başarıya arzusu ve en önemlisi kendine güven duygusuyla dinamizm kazanmalarını sağlayacaktır. Böyle bir toplumun yaşama desenini artık thymos motive etmekte, toplumsal yaşamın işleyişi bu kaynaktan beslenmektedir. Bu durum istisnai değildir. Toplumlar üzerine yapılan tarihsel incelemelerde bu duygunun izlerine her zaman rastlamak mümkündür. Hatta günümüzde de ekonomik veya toplumsal buhran dönemlerinde devletlerin bu kaynağa yöneldikleri, toplumların geleceğe dair amaçlarını bu kaynakla besledikleri görülmektedir.

Gerçekten de ister iktisadi, ister politik, isterse başka bir amaç doğrultusunda olsun -birbirlerinden çok farklı dünya görüşlerine sahip olsalar da-, toplumsal ilerleme/gelişme yönündeki değişimlerin ortaya çıkabilmesi için insanların bu amaçlar uğruna kendilerini adayabilecekleri cesaretlendirici motivasyonel faktörlere ihtiyaçları vardır. Bu anlamda Alman insanının İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki aşırı çalışma şevkinde veya Japon insanının aynı dönemlere denk düşen coşkusu arasında belirgin farklar bulunmaktaysa da bunları harekete getiren inancın aynı kökten geldiği kabul edilebilir. Bunların etki alanını genişletmeye ve dünya egemenliğini ele geçirmeye iten güç için de aynı şekilde düşünülebilir. Çünkü nefsinin adamak, inanç sahibi olmak, iktidar peşinde koşmak, birleşmek ve nefsinden feragat etmek gibi duyguların her çeşidinde belirli bir benzerlik vardır (Hoffer, 1995: 23-4). Bu duyguların büyük oranda kendine güvenden, kararlılıktan ve kabul görme arzusundan ortaya çıktığı yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır (Fukuyama, 1998; Weiss and Hobson, 1999). Fakat bunların aynı zamanda ekonomik çıkarla doğrudan alakalı olmadığı da bir gerçektir. Kaynağı her ne olursa olsun ortaya çıkan sonuç, bir toplumun bir bütün olarak gelişmesidir. Dolayısıyla, kalkınma/ilerleme için

gereken adanmışlık ve cesaretin, ruhun arzu eden ve fayda gözetken yanında değil, thymotik yanında olduğu söylenebilir. Zira arzunun insanı, homo-economicus, hakiki bourgeois (burjuva) her zaman içinden bir maliyet-yarar analizi yapar ve bu ona her seferinde sistemle uzlaşmak ve varolan durumu sürdürmek için bir gerekçe sunar. Sadece thymotik insan, -öfkenin insanı, kendisinin ve birlikteki insanların onurunu kıskançlıkla koruyan, değerini yalnızca fiziksel varlığını oluşturan arzuların rengarenk karışımından ibaret görmeyen insan- zorlukların üzerine yürümeye istekli olabilir (Fukuyama, 1993: 227). Ve çoğu kez politik ve ekonomik yapılarda köklü değişimlere yol açan kapsamlı büyük olaylar, böylesi cesur davranışlar olmaksızın hiçbir zaman gerçekleşemez.

Oysa Ortodoks iktisat ve kalkınma kuramları çoğunlukla çalışmayı, gayreti ve çabayı, fayda ve arzuya indirgemişlerdir. Onlara göre bireyin çalışma karşısındaki tutumunu; boş zamanın sağlamış olduğu haz ile çalışmanın kazandırmış olduğu fayda belirler. Birey, şayet çalışmanın kendisine kazandıracığı faydayı yüksek, boş zamanın hazzını yetersiz bulursa çalışır. Aksi durumda boş zamanı tercih eder. Ama çalışma ahlakının kendisi bile insanların nasıl ve ne kadar çalıştığı konusundaki farkların kültür ve gelenek tarafından belirlendiğini ve o nedenle thymosla belli bir ilişki içerisinde olduğunu varsayar. Dolayısıyla belirgin bir çalışma ahlakına sahip bir insanı veya bir halkı yalnızca geleneksel ekonomi kuramının katı yararcı kavramlarıyla açıklamak gerçekte çok zordur.

Şayet insanların sadece arzu ve istekleri için çalışabilecekleri kabul edilirse, arzu ve istek dışında olan değerler için yapılan çalışmalar ve harcanan emeklerin tarifi de imkansız hale gelir. Halbuki insanlar, *arzu* ve *yarar* sağlayan varlıklar dışındaki değerler için de çalışırlar. Bu anlamda insanların “bir rozet, bir bayrak, bir namus, bir fikir, bir efsane ve benzeri şeyler uğruna ölmeyi göze almaları tamamen anlamsız bir davranış değildir. Aksine, asıl anlamsız olan şey, bir kişinin maddi bir kazanç uğruna canını vermesidir. Çünkü hiç şüphe yok ki, bir insanın kendi hayatı, maddi şeyler arasında en maddi olanıdır ve bu yüzden hayat maddi şeylerin en değerlisidir. Nefsini feda etmek, maddi bir kazancın göstergesi olamaz. Nefsimizi savunmak için ölümü göze aldığımız zaman bile çarpışma gücümüz, maddi menfaatten daha çok namus, gelenek, onur ve hepsinin üstünde umut gibi manevi şeylerden doğar (Hoffer, 1995: 115-116).”

Öte yandan kalkınma bu tür ideallerin ekonomik sonuç doğurmasından başka bir şey de değildir. Eğer insanlar kendileri için kutsal olan şeylerin geri kalmışlık nedeniyle yok olduğunu hissederlerse çalışma duygusu gelişebilir. Fakat bu duygunun kaynağı ekonomik kazanç elde etmek değildir. Ekonomik gelişme bu davranışın sonucudur. Gelişmenin sürekliliği ise bu duyguların canlı

kalmasına bağlıdır. Bu nedenle söz konusu duygular sadece geri kalmış toplumların ihtiyacı olan şeyler değildir. Benzer faktörler gelişmiş/modern toplumlar için de bir ihtiyaçtır. Fakat ne yazık ki arzu ağırlıklı homo-economicus insanını yaratan modern dönüşüm, aynı zamanda toplumların varolmasına ve gelişimlerine dinamizm kazandıran kendine güven, onur, kararlılık, kendini üstün görme duygusu ve öfkeden yoksun bırakmıştır. Belki de “bugün Avrupa sanayi medeniyetinin önündeki en büyük engel, gelişmenin manevi, estetik ve ahlaki temellerini unutmaktır” (Nef, 1980: 204). Zira bunların unutulması, insanlığı kurtuluşa götürecek yollara girmeyi reddetmek manasına gelmektedir.

O halde politik, ekonomik ve toplumsal kurumlar doğru dürüst işleyecekse modern öncesi bazı kültürel alışkanlıklarla mutlaka bir arada yaşayabilmelidirler. Çünkü yasa, sözleşme ve ekonomik rasyonalite, sanayi sonrası gelişmiş ve geri kalmış toplumların zenginleşmesi ve istikrarı için gerekli fakat yeterli olmayan unsurlardır. Yanı sıra rasyonel çıkarımlardan ziyade, alışkanlıklara dayalı karşılıklı ilişkiler, ahlaki yükümlülükler, topluluğa karşı görev ve güven gibi değerlerle bezenmiş olmalıdır. Bunlar hiç de modası geçmiş şeyler değildir. Aksine ister gelişmiş isterse geri kalmış olsun bir toplumun başarısı için vazgeçilmez niteliklidir (Fukuyama, 1998: 24). Zira her toplum “kazanma ruhuyla ve daha fazla kazanç anlayışıyla tahrik olmayan, işin bu yönüne bulaşmamış toplumsal alanların varlığı sayesinde düzgün bir biçimde işler. Yüksek düzeyde memurun, askerinin, yargıcının, papazın, sanatçının ve bilim adamının böylesi bir hırsın etkisi altına girdiği toplum yıkılıp çöker ve bu tür toplumda hangi biçimiyle olursa olsun ekonomi de tehdit altındadır. Şeref, neşe, sevgi, başkasına saygı, kendine güven gibi insanların hayatında en asil ve en değerli şeylerin hiçbir piyasaya gelmemesi gerekir. Bunun eksikliğini duyan hangi toplumsal küme olursa olsun, temelleri üzerinde sendeler” (Peroux, 1962).

Sonuç olarak başarılı bir kalkınma ve toplumsal gelişme için thymos duygusunun sağladığı harekete geçirici güven, onur, umut, kararlılık, nefisinden feragat etme gibi davranışlara ihtiyaç vardır. Thymosun kaybolması ve bunun yerini sahip olmayı ve hemen tüketmeyi meşru ve arzu edilir sayan bir kültürün alması ise toplumsal gelişmenin en önemli temel dinamiklerinden birisini yok eder (Fromm, 1993: 240). Zira aşırı tüketim arzusu ve sadece daha fazla tüketebilme için çalışma duygusu, toplumun doğal zorunluluklarının son itkisini de etkisizleştirir ve insanları çalışmanın kazandıracığı tatminden çok, boş zamanların zevklerini tatmaya sevk eder.

## 5.2. ASABİYET: GÜÇLÜ VE BAŞARMA AZMI YÜKSEK BİR TOPLUM RUHU

Kalkınma gibi toplumsal bir olgu her ne kadar bireylerin teker teker gayretlerinin, cesaretlerinin, çabalarının, özverilerinin ve yaratıcılıklarının bir ürünüyse de, aynı zamanda toplumların ***bir arada olma*** ve birlikte ***ortak bir ruh oluşturmalarının*** da bir sonucudur. Çünkü kalkınma ortak bir duyguyu, paylaşımı ve kazanma azmini gerektirir. İbn Haldun'un asabiyet kavramı da gelişebilmek için toplumun bir arada olmasının ve ortak bir ruh geliştirmesinin şartlarını, önemini ve sonucunu vurgulayan önemli bir meta-ekonomik, psikolojik (motivasyonel) faktördür.

De Slane, yapmış olduğu Mukaddime tercümesinde asabiyet kavramı için en fazla ***beraberlik ruhu*** tabirini kullanmaktadır (Khemeri, 1984: 175). Bu tabirle birlikte zaman zaman da kendi gayretiyle ayakta kalmış millet, ırkın ve cemiyetin ruhu, kardeşlik duygusu, çaba ve gayret, ilgi ve hassasiyet, vatanseverlik, kabile ruhu, milli ruh, milli duygu, taraf ve destek (Khemeri, 1984: 173-174) anlamlarına da yer vermektedir.

Kozak'a göre "asabiyet, genel planda, bir topluluğun üyelerinin, hep birlikte müşterek bir değeri (bir sülalenin veya bir inanç sisteminin üstünlüğünü) benimsemeleri ve bu değer uğruna her türlü fedakarlığa hazır olarak çekinmeden öne atılmaları olduğu halde; ferdi planda, insan olmanın onuruyla ve hayatını anlamlandıran üstün bir değere sahip olmanın verdiği güçle hiçleşme, dağılma ve yabancılaşmadan kendisini koruyan, kendisine güven duygusu, başarıma azmi yüksek, şahsiyetli ve hür bir insan tipini simgeler" (Kozak, 1984: 119-120).

Kozak, bu kavramı, kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayan önemli bir motivasyonel faktör olarak tanımlar. Gerçekten de İbn Haldun, kalkınmayı ***başarı güdüsü*** yüksek insanların oluşturduğunu söyleyen McClelland (McClelland, 1969) veya Protestan ahlakı ve onun oluşturduğu insan tipini Kapitalist gelişmenin temeli olarak ele alan Max Weber (Weber, 1985) gibi meta-ekonomik, psikolojik bir faktörü iktisadi gelişmenin özüne yerleştirmiş olmaktadır. Çünkü asabiyet duygusundan kaynağını alan halktaki iktisadi faaliyette bulunma gayreti ve arzusu, başarı güdüsü ve Protestan ahlakı gibi kalkınmanın temel itkilerinden birisidir.

İbn Haldun, genel olarak toplumsal olayların tümünde ve özellikle ekonomik kalkınmanın ortaya çıkışında bireysel ve psikolojik faktörlere büyük bir ağırlık vermektedir. Buna ek olarak üzerinde durduğu diğer bir konu ise, bireyleri kalkınma yönünde harekete geçiren faktörlerin hangi ortamlarda ortaya çıktığıdır. Bu anlamda İbn Haldun'un sormuş olduğu soru, asabiyet duygusunu

geliştiren veya yok eden ortamların neler olduğu ve asabiyet duygusunun sürekliliğini sağlamak için nelerin yapılması gerektiğidir.

İbn Haldun, bu soruya cevap vermeden önce toplumsal yaşam biçimlerini gelişim sırasına göre göçebelik (bedevilik) ve şehir hayatı (hadarilik) şeklinde ikiye ayırır ve asabiyet duygusunun ortaya çıkışını ve etkililiğini buralarda arar. Ona göre göçebe hayatı ilkel, eksik ve geri bir hayat iken, şehir hayatı gelişmiş, mükemmel ve ileridir. Bundan dolayı toplumsal gelişim şehir hayatı yönünde seyrederek. Zira gelişme ileriye doğrudur (Uludağ, 1993: 68). Fakat İbn Haldun'a göre gelişmenin temel dinamikleri göçebe toplumların yaşam biçimlerinde yatmaktadır.

Bunun ilk nedeni, henüz şehir hayatına geçmemiş göçebe toplumlarda veya devletlerin kuruluş dönemlerinde halka duydukları güven ve beraber olmaya verdikleri önemdir. Bu dönemlerde yöneticilerle halkı birbirine bağlayan bağlar, ortak ideal ve değerler çok güçlüdür. Halkın birbirine ve devlete olan güveniyle birlikte yöneticilerin de halka karşı güveni yüksektir. Güven duygusunun yüksekliği, ortak amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştırır. Gerçekten de gönüllü beraberliklerin verimliliği yüksek olur. Bu ortamlarda halkın iktisadi faaliyette bulunma arzusu, kalkınma heyecanı, teşebbüs ruhu tüm halkı sarar ve üretici güçler kalkınmanın hizmetine sunulur.

Göçebe toplumları şehir toplumlarından farklılaştıran ve onlara gelişme yönünde dinamizm kazandıran diğer bir faktör ise, zor şartlar ve ekonomik darlıktır. Bu topluluklar yaşam biçimi olarak sürekli hareket halindedirler ve kendilerini korumak zorundadırlar. Şehirliler gibi koruyucu duvarları (kaleleri) yoktur. Saldırganlara karşı korunma hususunda ise kendilerinden başka kimseye güvenmezler. Kendi kuvvet ve şecaatlerine ve ancak kendilerine güvenerek tek başlarına çöl ve saharalarda dolaşırlar. Şiddet ve kuvvet bunlar için bir yaradılış, şecaat bir karakter olmuştur ve gerektiğinde biri yardım isteyip harekete geçmek üzere çağırdığında bu kuvvet ve şecaatlerini kullanırlar (İbn Haldun, 1997: 326). Bu şartlar onlara her şeyden önce birbirlerine ve yöneticilerine karşı bir güven duygusu sağlar. Ayrıca, beraberlik ruhu, düşmanlara karşı dirençli olma duygusu, zor şartlarda geçinme ve barınmalarını sağlayacak çalışma azmi, atılganlık, şecaat, bahadırılık ve şevket (azamet/büyüklik) gibi karakterleri ortaya çıkarır.

Yukarıda sıralanan duygular ve karakter yapıları, sadece göçebe toplumların var olmalarını ve hayatta kalmalarını sağlayan faktörler değildir. Aynı zamanda şehir toplumlarının da canlılıklarını ve kalkınmalarını sağlayacak faktörlerdir. Bu anlamda İbn Haldun, şehir toplumlarının da bir arada ve dağılmadan, gelişmelerini sağlayacak ve sürdürecektir, diğer toplumlara karşı ve kendi içlerinde dinamizm kazandıracak faktörün asabiyet duygusundan başka bir faktör olamayacağını belirtir. Ona göre düşmanların saldırmalarından

korunmak, saldıranları kovmak ve servet kazanmak *kişilerin bir araya toplanmasıyla* olur, yani asabiyetle olur (İbn Haldun, 1997: 352). Bu nedenle şehir toplulukları, göçebe zamanlarındaki asabiyet duygusunu mutlaka şehir hayatına da aktarmalı ve bu duygunun canlı kalmasını sağlamalıdır.

Şurası bir gerçektir ki, toplumu oluşturan bireylerin birlikte hareket etme duygusundan ve nefsinden fedakarlık etme isteğinden ve eğiliminden toplumsal bir hareketin canlılığı meydana gelir. Fedakarlık ve birlikte hareket etme kapasitesi hemen hemen daima beraber bulunur. İktisadi, sosyal ve siyasal anlamdaki bir toplumsal hareketin başarısını onun öğretisine, propagandasına, veya liderliğine bağladığımız zaman bile gerçekte bu başarıyı o toplumsal hareketin birleştirici elemanlarına ve nefsinden fedakarlığı telkin için kullandığı araçlara bağlıyoruz demektir (Hoffer, 1995: 97). Bu araçlardan birisi asabiyet duygusu veya kendi toplumunun üstünlüğüne inanma ve ortak bir amacı paylaşma düşüncesidir. Eğer bu duygular yoksa veya o toplumdaki kişiler arasında *kardeşlik bağı/birliktelik ruhu* bulunmuyorsa buhran zamanlarında hamiyetleri birbirine kaynamaz (İbn Haldun, 1997: 322- 323). Bundan dolayı birbirleriyle yardımlaşmaları ve arka olmaları zayıf olur. Herkes kendi hayatını korumayı düşünür. Bireysel çıkarlar, toplumun zararı pahasına öne çıkartılır. Dayanışma değil, çatışma ön plana geçer (4).

Bundan sonra sorulması gereken sorular şunlar olmalıdır: Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için bireylerde olması gereken asabiyet duygusu acaba neden zamanla kaybolur? İnsanlar neden kuruluş dönemlerindeki beraberlik duygularını ve birlikte bir amacı gerçekleştirme isteklerini kaybederler? Neden güven güvensizliğe, çalışma azmi ve kararlılığı miskinliğe ve geleceğe yönelik umutlar karamsarlığa dönüşür? Bir toplumun canlılığını ve ekonomik faaliyette bulunma istekliliğini gösteren yaşama sevinçleri neden dumura uğrar? Aslında bu sorular tersinden okunduğunda güven duygusunun, birlikte olma isteğinin, yaşama sevincinin ve kararlılığın hangi ortamlara gereksinim duyduğunun sorusunu da içerisinde barındırır.

İbni Haldun bu sorulara verilecek cevapları, sosyal, siyasi, ekonomik ortamların ve hatta iklim ve coğrafyanın bireylerin karakter yapılarına olan etkileri bağlamında ele alır. Bu nedenle ilk olarak devletin bireyler üzerindeki etkisini araştırır. İbn Haldun siyasi baskı ve zulmün, insanlardaki iktisadi faaliyette bulunma istek ve arzusunu körelterek iktisadi gelişmeyi engellediği düşüncesindedir. Bunun nedeni ise, yöneticilerin aşırı lüks ve israfı dalmalarıdır. Lüks yaşamaya, yandaşlarını korumaya ve haksız kazanç sağlamaya alışan yöneticiler, kaynaklar azaldığında halka ağır vergi yükleyerek baskıda bulunurlar. Hatta mal ve kaynaklara el koyarlar. Ayrıca toplumsal gelişmenin sürekliliğini sağlayan fedakarlık, birlikte olma, iş ve çalışmadan zevk alma ve kendini ve toplumu koruma gibi dinamik faktörleri yitirirler (5). Bu durum halkın yaşama sevincini ve gelecek beklentilerini köreltir. Halk,

gelecekte biriktireceği kaynaklara devlet tarafından el konacağını veya vergi yoluyla alıkonulacağını düşündüğü için çalışmaktan vazgeçer. Artık toplumda psikolojik bir yıkım vardır. Cesaret ve özveri yerini miskinliğe ve ümitsizliğe bırakmıştır. Zulüm ve şiddetle kırılmış olan kalpler, üşenerek ve korkarak ağır davranmaya mahkum oldukları için kendilerine duydukları güveni ve özdeğerlerini yitirmek suretiyle müdafaa ve nefislerini korumak kuvvet ve tabiatını kaybetmişlerdir (İbn Haldun, 1997: 317-9). Halbuki gelişme, kaos ve güvensizliğin sona erdiği yerde başlar. Çünkü korku giderildiğinde kendine güven duygusu ortaya çıkar, merak duyma ve yaratıcılık hisleri serbest kalır ve insan, tabii içgüdüleriyle hayatın mana ve süslerini anlayarak gelişme yolunda harekete geçer (Durant, 1996: 13).

Doğaldır ki bir toplumun kalkınmasının en önemli şartlarından birisi, korkuyu yenmiş bireylerin kendilerine olan güvenlerinin yüksek olmasıdır. Kendine güven duygusu, bireyin kendini ve çevresini değiştireceği, geliştireceği ve imar edeceği kanaatini doğurur. Aynı zamanda bu bilinç, yaratıcı kişiliğin de bir ön şartıdır.

Halkın içine düştüğü korku ve korkudan kaynaklanan miskinlik, yaşama sevinci kaybı, ümitsizlik ve iktisadi teşebbüsten uzaklaşma gibi toplumsal gerilemeye neden olan pasif ve edilgen durumdan kurtulmanın ve asabiyet duygusunu halka kazandırmanın yolu ise, yöneticilerin harcamalarını azaltarak kendileri için düşündükleri birikimi halka dağıtmaları ve bu yolla halka güven aşılama yollarıdır. Ancak bu durumda yurdu imar yeniden hareketlenir ve birliktelik ruhu gelişir.

Yöneticilerin halkın güvenini kaybetmesi ve bu yolla iktisadi faaliyette bulunmalarını engellemesinin bir nedeni de kanunların ve kuralların halkın özgürlüğünü sınırlayıcı bir biçimde uygulanmasıdır. Hiç şüphesiz her devletin bir otoritesi vardır ve bu otorite devletin zorlayıcı gücünü oluşturur. Fakat burada önemli olan halkın, devletin zorlayıcı gücünü ve zor kullanma araçlarını isteyerek kabul etmesidir. Eğer devlet sadece kendi varlığını sürdürmek için bu araçları kullanırsa, halkla olan bağlantısı kesilir. Bir anlamda meşruiyet temelleri sorgulanmaya, bu da halkın devlete olan güvensizliğine neden olur. Bu durum, yine devletin halkın mal ve kaynaklarını aşırı vergi yoluyla alıkoymasının yaratmış olduğu sonuçları doğurur.

İbn Haldun, siyasi otoriteye ve onun koyduğu kurallara uymanın kişilerin psikolojisi ve şahsiyet yapıları üzerinde meydana getirdiği kötü etkilerin azaltılması için şu yolu tavsiye eder: “Uyulması gereken toplum kuralları kişiye öyle sunulmalı ki, kişi kendisine dışarıdan telkin edilen kurallara zorla uyduğu, hürriyetini kaybettiği hissine kapılmadan bunları tabii bir süreç içinde, içtenlikle, kendiliğinden benimseyen, özümlesin. Öyle ki kişilerle kurallar özdeşleşsin ve kişide kendi dışındaki kişi veya kurumların güdümüne girme



zorunda bırakıldığı hissi uyanmasını. Böyle olursa kişilerin insanlık onurları, şahsiyet bütünlükleri ve hürriyetleri zedelenmez.” (Kozak, 1984: 124). Yönetici yönetilen arasındaki kural koyma ve kuralı benimsetme yöntemi, özümseme ve benimseme esasına göre olması gerektiği gibi, kurallara ilişkin aynı ilişki türü öğretmen öğrenci, ebeveyn çocuk arasında da olmalıdır. Çünkü bu kurumlar da bireyin gelecekteki karakter yapısını koştulamaktadırlar. Başka bir ifadeyle bireyin yaratıcı, özgür, kendine güven duyan, çalışmaktan zevk alan ve asabiyet duygusuna sahip karakter yapısı bu kurumlardan doğrudan etkilenir.

Sonuç olarak, bir toplumun gelişmesinin veya geri kalmasının önemli faktörlerinden birisinin asabiyet duygusunun varlığı veya yokluğu olduğu anlaşılmaktadır. Asabiyet duygusu ise bireylerin özgürce hareket ettiği, zulüm ve baskının olmadığı, çalışanın hakkının zamanında ve adaletle dağıtıldığı, insanları birbirine bağlayan yaşama desenlerinin etkin olduğu, bireylerin kendilerine, birbirlerine ve aynı zamanda devlete güven duydukları ortamlarda gelişir. Ancak bu ortamlar bireylerin geleceğe güvenle bakmasını ve yaşama sevinci duymasını sağlayabilir. Geleceğe güvenle bakma ve yaşama sevinci iktisadi teşebbüste bulunmanın ve ülkenin kalkınmasına katkı yapmanın yapıcı ve harekete geçirici unsurlarıdır. Aksi durumda insanlar çalışmaktan zevk almazlar. Gelecek endişesi ve yaşama sevinci olmayan toplumun verimlilik düzeyi de çok düşük olur. Dolayısıyla elde üretim kaynakları olsa bile, bu kaynaklar üretime gerektiği gibi dönüştürülemez. Bireyin verimliliğinin artırılabilmesi için onu yaşama bağlayan amaçların olması gerekir.

Kar güdüsü ve fayda elde etme düşüncesi iktisadi teşebbüste bulunmak için yeterli faktörler değildir. Hayata bağlanmanın ve gelecek nesiller için de çalışmanın bu güdülerden ve düşüncelerden başka amaçlara ve değerlere ihtiyacı vardır. Evrensel anlamda insan olmanın onuru ve daha lokal anlamda kendi toplumunun yok olmaması ve hiçleşmemesi için çalışmak bunlardan bazılarıdır. Her ne kadar bu amaçlar doğrudan ekonomik sonuçlar doğurma özelliği taşımaları da sonuçları itibarıyla ekonomik kalkınmaya hareketlilik kazandırır. Mesela insanlık onurunun vermiş olduğu yücelik duygusu; başkasına muhtaç olmanın vereceği aşağılık duygusunun önüne geçecek ve bu da bireyleri daha fazla çalışmaya itecektir. Kendi toplumunun hiçleşmesi ve yok olması endişesi taşıyan bir bireyin, kendi toplumunun üstünlüğüne inanması ve bu üstünlük duygusuyla hareket etmesi ise onun daha fazla çaba göstermesine ve cesaret ve özveriyle çalışmasına neden olacaktır.

## **6. SONUÇ**

Kalkınma, ekonomik faktörler kadar motivasyonel faktörleri de içerisinde barındıran bir kavramdır. Dolayısıyla eğer bir toplum kalkınma çabalarında başarılı olmak istiyorsa, ekonomik kaynakları elinde tutan ve üretime dönüştüren insan faktörünün tüm yönlerini de hesaba katması gerekir. Asabiyet

ve thymos gibi motivasyonel faktörler, insanların bu yönlerine verilmesi gereken önemi ortaya koymaktadır. Gerçekte ekonomik davranışta bulunan bireylerin, neden kendi çıkarları için toplum çıkarlarını hiçe saydığını; bireyin kendine, topluma ve devlete olan güveninin kalkınma sürecinde neden önemli olduğunu; özveride bulunmanın ekonomik kalkınmayla ilişkisinin nasıl kurulduğunu; yasa, sözleşme ve ekonomik rasyonalitenin ekonomik kalkınma için neden yeterli olmadığını; ahlaki yükümlülüklerin ve topluma karşı görev bilincinin ekonomik kalkınmada nasıl bir fonksiyon icra ettiğini; kazanma hırsıyla ve daha fazla kazanç anlayışıyla tahrik olmuş bürokrat, akademisyen, hakim, siyasetçi, işçi ve işverenlerin kalkınma sürecini nasıl tehdit ettiğini anlamak, ancak thymos ve asabiyet gibi motivasyonel faktörlerin ekonomik kalkınmaya etkilerinin incelenmesiyle mümkün olabilir.

Günümüz geri kalmış toplumlarının söz konusu motivlerin yaratma gücüne sahip olduğu davranışlara ne kadar ihtiyacı olduğu açıktır. Bu nedenle soyut da olsalar bu faktörler, kalkınma teorileri içerisinde ele alınmalı ve ekonomik kalkınma sürecinde kullanılmalıdırlar. Her bir ülkenin politika yapıcıları söz konusu faktörlere; sermaye, emek, toprak ve teknoloji gibi üretim kaynaklarına verdikleri önem kadar önem vermelidirler. Yöneticilerin asabiyet ve thymos gibi faktörlerin yaratmış olduğu davranışların topluma kazandırılması için, eğitim alanı başta olmak üzere ekonomik ve politika alanlarda yapılması gereken şeyler üzerinde önemle durmaları gerekmektedir.

Nihayetinde tüm başarıların kaynağı özveri, cesaret, yaratıcılık, emeğe saygı duyma, liyakati gözetme, yüksek başarı güdüsü, beraberlik ruhu ve aidiyet hissi, bireyin kendine, topluma ve devlete olan güveniyle birlikte yöneticilerin de halka güven duyması değil midir?

#### NOTLAR

1. Yerleşik iktisat teorilerinin iktisadi yaşam içerisinde belirli değişkenleri seçerek oluşturdukları durağan ve denge modelleri, kurumcu iktisatçılar tarafından da eleştirilmektedir. Kurumculara göre iktisadi davranışlar, yerleşik iktisatta olduğu gibi gerçek hayattan koparılarak incelenmemelidir. Çünkü bu davranışlar zevkler, tercihler, toplumdaki iktidar dağılımı, kültürel değerler ve ekonomi dışındaki kurumlar tarafından etkilenmektedir. O halde yerleşik iktisadın *ceteris paribus* varsayımı da kullanılabilir bir şey olmamalıdır. Zira ekonomi diğer kurumlarla etkileşim gösteren açık bir sistemdir ve bu nedenle kendi dışında kalan toplumsal ve bireysel faktörlerden yalıtılarak anlaşılabilir (Demir, 1996: 67).
2. Kurumcu iktisatçılardan Veblen, neoklasik iktisatta bulunan ve ekonomik davranışın temeli kabul edilen hazcılığı eleştirmektedir. Ona göre, davranış üzerine etki eden motivler oldukça karmaşık, içiçe geçmiş ve çok yönlüdürler. Bu nedenle görünen biçimiyle ekonomik de olsa, davranış

üzerine hangi motivin ağırlıklı etkisinin olduğunu belirlemek güçtür. Zira Veblen'e göre davranışlar, esas olarak hazcılık gibi motivler tarafından değil, kurumlar tarafından belirlenmektedir. (Backhouse, 1991: 227; Blaug, 1992: 711; Aktaran, Demir, 1996: 139)

3. Kurumcu iktisatçılar, ortodoks iktisadın ekonomik sistemi toplumsal sistemden ayrıştırarak incelemelerini, bir analitik araç olan *döngüsel nedensellik* kavramıyla eleştirmektedirler. Döngüsel nedensellik, kurumcu iktisatçıların ekonomiyi karşılıklı etkileşim halindeki unsurların karmaşık bir unsuru olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır (Kapp, 1968: 7; Aktaran, Demir, 1966: 145). Benzer yaklaşımı kalkınma iktisatçıları olan Yujiro Hayama ve Vernon W. Ruttan'ın içsel *değişkenler yaklaşımında* da görmek mümkündür. Hayami ve Ruttan'ın içsel değişkenler modeli; iktisadi faktörler, kültürel faktörler, politik yapı ve teknolojinin birlikte ele alınıp kalkınmaya olan etkilerinin döngüsel nedensellik içerisinde konu edildiği bir araştırma metodunu içermektedir (Ruttan, 1988: 248).
4. Fukuyama da ekonomik çıkarlara hizmet eden en sıradan organizasyonlarda bile başarılı yöneticilerin, belli bir gurur duygusu ve beraberlik ruhunu örgüt içerisinde geliştirdiklerini söylemektedir. Ona göre buradaki gurur ve birliktelik ruhu, çalışanların kendi varlıklarından çok daha büyük çaplı bir şeyin parçası olduğuna yönelik bir inançtır. İnsanlar eğer çalıştıkları şirketlerin amaçlarına inanıyorlarsa, kendi paylarına düşeni yapmak açısından daha fazla motive olurlar. (Fukuyama, 1998: 145).
5. İbn Haldun'un zengin ve aşırı tüketime yönelmiş şehir halkının çalışmaya yönelik toplumsal dinamiklerini yitirdiklerine ve bu nedenle üretken ve yaratıcı olamadıklarına dair tespiti ile McClelland'ın başarı motivasyonu ile ilgili tespitleri önemli derecede benzeşmektedir. McClelland, Amerikan toplumu üzerinde yapmış olduğu anket çalışmalarının sonucunda, yüksek sınıftaki insanların başarı motivasyonlarının düşük olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre bu kesimin başarı motivasyonunun düşüklüğü; bu sınıftaki insanların belli meslekleri elde etmelerinden, aşırı tüketimi sağlayacak gelir düzeyinde bulunmalarından, amaçlarının büyük bir kısmına ulaşmış olmalarından ve gelecek endişesi taşımamalarından kaynaklanmaktadır.

İbn Haldun'un görüşleriyle çağdaş yazarların görüşlerinin benzeştiği diğer bir konu ise şudur: İbn Haldun, şehirde yaşayanların asabiyet duygusunu kaybettikten sonra aşırı tüketime ve gösterişe yöneldiklerini, toplumsal gelişmenin sürekliliğini sağlayan fedakarlık, birlikte olma, iş ve çalışmadan zevk alma ve kendini ve toplumu koruma gibi dinamik faktörleri yitirdiklerini belirtmektedir. İbn Haldun'un toplumsal gelişmenin dinamiklerine yönelik tespitini, benzer içeriklerle kapitalist gelişmenin

dinamiklerini inceleyen sosyologlarda ve iktisatçılarda görmek mümkündür. Bu anlamda Weber, Nef, Boulding ve Fukuyama gibi yazarlar da sadece kendi faydasını azamileştiren arzu ağırlıklı ve sınırsız kazanma açlığı içerisinde olan modern insanın hiçbir biçimde ne kapitalizmle ne de onun ruhuyla aynı olduğunu vurgulamaktadırlar. Aksine kapitalizmin bu akıl dışı güdünün dizginlenmesi ve en azından akli olarak dengelenmesiyle özdeş olduğunu söylemektedirler. Onlara göre arzu ağırlıklı homo-economicusu yaratan modern dönüşüm, toplumların varolmasına ve gelişmelerine dinamizm kazandıran kendine güven, onur, kararlılık, kendini üstün görme duygusu ve öfke gibi psikolojik temellerden yoksun bırakmaktadır.

### Kaynakça

- Arık I. A., (1191), *Motivasyon ve Heyecan*, Ders Notları, İstanbul.
- Backhouse R., (1991), *A History of Modern Economic Analysis*, Oxford, Basil Balckwell.
- Blaug M. (1992), *Economic Theory in Restrospect*, (fourth ed.), New York, Cambridge University Press.
- Bottomore T. B., (1977), *Toplum Bilim*, Çev: Ünsal Oskay, Doğan Yayınevi, Ankara.
- Bourne Lyle E. and Extrand Bruce R., (1985), *Psychology: Its Principles and Meaning*, Halt Rinchart Winston, Colorado.
- Capra Firitjof, (1992), *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev: Mustafa Armağan, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Clark S. D., (May 1951), "Religion and Economic Backward Areas", *American Economic Review*, Vol: XLI, No: 2.
- Crocker David A., (1991), "Toward Development Ethics", *World Development*, Vol: 19, No: 5.
- Cüceloğlu Doğan, (1994), *İnsan ve Davranışı*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Demir Ömer, (1996), *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları, Birinci Baskı, Ankara.
- Durant Will, (1996), *Medeniyetin Temelleri*, Çev: Nejat Muallimoğlu, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Erkan Hüsnü, (1991), *Ekonomi Sosyolojisi*, Yayınevi ?, İzmir.
- Fichter Joseph, (1997), *Sosyoloji Nedir?*, 3. Baskı, Çev: Nilgün Çelebi, Attila Kitabevi, Ankara.

- Fromm Erich, (1993), *Sahip Olmak ya da Olmak*, Çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Fukuyama Francis, (1998), *Güven*, Çev: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Fukuyama Francis, (1993), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev: Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, İstanbul.
- Hoffer E., (1995), *Kesin İnançlılar*, Çev: Erkıl Günur, im Yayınları, İstanbul.
- İbn Haldun, (1997), *Mukaddime*, Çev: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Khemeri T., (1984), “İbn Haldun’un Mukaddimesindeki Asabiyye Mefhumu”, Çev: Hüseyin Zamantili, *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yirminci Kitap, İstanbul.
- Kozak İ. Erol, (1984), *İbn Haldun’a Göre İnsan-Toplum-İktisat*, Birinci Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul.
- McClelland D. and Winter, (1969), *Motivating Economic Achievement*, The Free Press, New York.
- Mednick A. S., Higgins J. and Kirshenbaum J., (1975), *Psychology: Explanations in Behaviour and Experience*, John Wiley and Sons Inc. New York.
- Morgan C. T., (1981), *Psikolojiye Giriş*, Çev: Hüsnu Arıcı vd., Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara.
- Nef John, (1980), *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, 2. Baskı, Çev: Erol Güngör, Kalem Yayıncılık, İstanbul.
- Oser J. and Blanchfield W. C. (1984), *The Evolution of Economic Thought*, (third ed.), New York, Harcourt Brace Jovanovich Inc.
- Pareek Udai, (1968), “A Motivational Paradigm of Development”, *Journal of Social Issues*, Vol:XXIV, No:2.
- Peroux François, (1962), *Le Capitalisme*, “Que Sais-je?” serisi,. Aktaran: Michel Albert, *Kapitalizme Karşı Kapitalizm*, Çev: Cemil Oktay ve Hüsnu Dilli, AFA Yayınları, İstanbul, 1991.
- Schumacher E. F., (1979), *Küçük Güzeldir*, Çev: Osman Deniztekin, e Yayınları, İstanbul.
- Shuwei Song, (1988), “The Structural Pattern Theory of Modern Society”, *International Review of Sociology*, No: 3.

- Şerif Carolyn ve Şerif Muzaffer, (1996), *Sosyal Psikolojiye Giriş*, Cilt I, Çev: Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Turner Bryan S., “State, Science, and Economy in Traditional Societies: Some Problems in Weberian Sociology of Science”, *The British Journal of Sociology*, Vol:XXXVIII, No:1.
- Uludağ Süleyman, (1993), *İbn Haldun*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara.
- Ülken Yüksel, (1990), “Kültür ve Ekonomi Arasındaki karşılıklı Etkileşim”, *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Yayın No: 46, Ankara.
- Vernon W. Ruttan, (1988) “Cultural Endowments and Economic Development: What can We Learn from Anthropology?”, *Economic Development and Cultural Change*, Vol: 36, No: 3, April.
- Weber Max, (1985), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, İstanbul.
- Weiss Linda and Hobson, John M., (1999), *Devletler ve Ekonomik Kalkınma*, Çev: Kıvanç Dünder, Dost Yayınları, Ankara.
- Wilber C. K. and Jameson, (July 1994), “The New Economic History Re-examined: R. H. Tawney on The Origins of Capitalism”, *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol: 33, No: 3.
- Zimbardo Philip G., (1979), *Psychology and Life*, Tenth Edition, Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois.